

Nikola Savić

Kazneno-popravni zavod
za maloletnike u Valjevu

Uticaji intrapersonalnih i interpersonalnih sukoba u stvaranju neformalnog osuđeničkog sistema⁶

Sažetak

U radu se analiziraju socijalno-psihološki okidači za nastajanje udruživanja osuđenih lica. Udruživanje osuđenika je psihološka neminovnost koja u penalnom okruženju ima dve krajnosti: sa jedne strane, osuđeničko udruživanje stvara pogodno tlo za kriminalnu i asocijalnu akulturaciju koja osigurava već ranije opšte prihvaćenu stigmatizaciju osuđenika, a sa druge, omogućava većem broju osuđenika da prevlada strah i stres od efekata zatvaranja i odvajanja iz socijalne sredine.

Ključne reči: zatvor, neformalni osuđenički sistem, sukobi, struktura grupe.

⁶ Rad je nastao tokom Diplomskih akademskih master studija na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na odseku za sociologiju u okviru predmeta *Društveni sukobi i mitovi na zapadnom Balkanu*

1. UVOD

Od postanka prvih ustanova za kažnjene postoji i njihovo udruživanje kako bi se život u takvim uslovima organizovao po istim pravilima kao i van njih i na taj način umanjila čamotinja zatvorskog života. Društvena organizacija u takvim ustanovama bazira se na strahu od drugog, te se kod svakog odvijaju unutrašnji sukobi u odabiru najfunkcionalnije strategije za preživljavanje i očuvanje ličnosti. Kada se, kao strategija, odabere stvaranje grupe koja će umanjiti šansu za ugroženost, očuvanje same grupe postaje prioritet svih članova. To očuvanje sprovodi se sukobljavanjem s drugim grupama u okruženju.

1.1 Struktura formalnog sistema

U Republici Srbiji trenutno postoji 29 zavoda za izvršenje krivičnih sankcija. Njihovo funkcionisanje regulisano je, pre svega, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnikom o kućnom redu. Tako u članu 28 pomenutog zakona (u daljem tekstu: ZIKS) stoji da zavodom rukovodi upravnik, a isti odgovara direktoru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. U članu 19 ZIKS-a navedene su službe u zavodima i to: služba za tretman, služba za obezbeđenje, služba za obuku i upošljavanje, služba za zdravstvenu zaštitu i služba za opšte poslove. Službama rukovode načelnici. Svrha postojanja navedenih službi je realizacija programa postupanja prema osuđenim licima radi što uspješnije resocijalizacije i integracije u društvenu sredinu. Latentni mehanizmi „resocijalizacije“ jesu represija, prinuda, formalizam, birokratska rešenja, hijerarhijski lanac odlučivanja, konformizam, primarnost procedura organizovanja celokupnog osuđeničkog života u zavodu, nefleksibilnost, oslanjanje na arhitektonska rešenja ustanove itd. Predstavnici i korisnici pomenutih mehanizama jesu zaposleni u zavodu, tj. formalni sistem u ustanovi.

Nasuprot formalnom sistemu, u svakom zavodu za izvršenje postoji neformalno udruživanje osuđenih lica, tj. neformalni osuđenički sistem. Takođe, i sam „formalni“ sistem ima svoje neformalno udruživanje zaposlenih radi lakšeg ostvarivanja sopstvenih potreba ili bržeg rešavanja određenih situacionih problema. Zaposleni se „udružuju“ shodno službi u kojoj rade, pozitivnim ili negativnim stavovima prema upravniku ili svojim šefovima, sindikalnom organizovanju, istim interesovanjima van ustanove, mestu rođenja i/ili prebivalištu, što gradi specifičnu klimu u određenom vremenskom trajanju, koja svakako utiče i na osuđeničko organizovanje.

Od vremena kada postoji služba koja se bavi psihosocijalnim radom (ranije služba za prevaspitanje, sada služba za tretman), postoji nesklad među službenicima usmerenim na tretman i onima usmerenim na „čuvanje“, tj. službom za obezbeđenje, koji se prenosi na novozaposlena lica, ali je pomenuti nesklad dinamičkog karaktera i često se i ne primećuje. Nerazumevanje među navedenim službama crpi svoju snagu iz svrhe kažnjavanja i načina izdržavanja kazne, pri čemu služba za obezbeđenje često vidi svrhu u prinudi, u smislu održavanja reda i mira, dok služba za tretman svrhu vidi u korektivnoj pomoći osuđenom licu. Navedeno svakako otežava kako rad u zavodu, tako i život osuđenim licima tokom izdržavanja kazne.

Pravilnikom o tretmanu i razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica bliže je objašnjena klasifikacija osuđenih u tretmane, odeljenja (otvoreno, poluotvoreno i zatvoreno), vaspitne grupe, radna mesta i smeštaj. Takođe, definisane su mere prinude, kao i načini rešavanja disciplinskih prestupa.

Psihološka problematika formalnog sistema jeste inkorporiranje nadređenog stava u odnosu na podređeni stav koji usvajaju osuđena lica, što svakako održava stabilnost u ustanovi, ali i dodatno utiče na brzinu prihvatanja pravila osuđeničkog sistema.

2. UTICAJI NA OSUĐENIČKO SAMOORGANIZOVANJE

Na nastanak neformalnog osuđeničkog sistema uticalo je i utiče set psihosocijalnih faktora. Pre svega, društvo sa svojim mehanizmima kontrole utiče na svoje članove tokom čitavog njihovog života. Na mikro planu, proces socijalizacije je prva instanca gde se uči kulturno-simbolički reper-toar određenog društva ali i smernice ponašanja, poželjno/nepoželjno i uviđanje ishoda. Društvene sankcije u interakcijama su takođe mahanizmi kontrole.⁷ Socijalne rituale učimo kako u procesu socijalizacije tako i tokom ostatka života kroz korišćenje institucija i preuzimanja određenih uloga tokom boravka u njima. Tako, rituale učimo tokom školovanja, na radnom mestu, crkvenoj zajed-nici, mikro institucijama za hobi, sport i razonodu, pa i tokom izdržavanja kazne zatvora, kako bi obezbedili „članstvo“ tj. prihvaćenost od ostalih „članova“ i u odnosu na njih definisali svoju ulogu i stratifikaciono mesto.

Na makro planu socijalne kontrole postoji niz društvenih organizacija usmerenih na kontrolu ili obezbeđivanje društvenog sigurnosnog ventila.

Jedan oblik društvene organizacije za kontrolu devijantnosti često se naziva totalna insti-tucija, u kojoj su ljudi zatvoreni dok ne prestanu da se ponašaju na devijantan način. Tipični primeri ovakvih organizacija su: zatvori, mentalne ustanove, domovi za maloletne delinkven-te, pritvor, izolovani zatvori za osumnjičene teroriste, te druge složene organizacije koje izgrednike i druge koji se smatraju opasnim, odvajaju od ostatka društva (Tarner, 2009: 192).

Razumevanje nastanka neformalnog udruživanja osuđenih treba posmatrati kroz Gofmanovu (Erving Goffman) totalnu ustanovu kao mesto stanovanja i rada velikog broja ljudi koji su u sličnoj situaciji, koji su fizički odvojeni od šireg društva na duži vremenski period i čiji je život strogo definisan i kontrolisan od strane zaposlenih (Stohr & Walsh, 2012: 115).

Prilikom hapšenja i određivanja pritvora, lice se po prvi put susreće sa gubitkom slobode i autentičnosti kao izraza dotadašnjeg ličnog identiteta. Poštovanje pravila kućnog reda, kao i službe-nika, jeste prioritet. Otežana ili zabranjena komunikacija sa spoljnim svetom dodatno urušava čovekovu ličnost, pri čemu nastaju prvi intrapersonalni sukobi. Omogućeni minimum za hranu, smeštaj i higijenu predstavlja treće urušavanje mogućnosti izbora, što povećava osećanje beznađa i agresiv-nosti. Tokom protoka vremena čovek stvara novi identitet – pritvorenički, ali i dobija novu stigmatu od zaposlenih, koji ga po pravilu postavljaju u podređen položaj.

Pojedinac kome su načini zadovoljavanja osnovnih potreba (prema Maslovu) svedeni na mini-mum, uz period privikavanja na novonastalu situaciju, razvija i interakciju sa osobama iz najbliže okoline, tj. sa drugim pritvorenim licima. U zavisnosti od počinjenog krivičnog dela, novopritvoreni dobija prve instrukcije ponašanja od onih „sa druge strane zakona“. Ukoliko je lice poznato orga-nima gonjenja i ukoliko je krivično delo prihvatljivije u kriminalnom miljeu (poznate pljačke sa velikim plenom, likvidacija suparnika...), u tom slučaju dobija visok status i određene, dostupne privilegije. Ukoliko je situacija obrnuta – prvi put privođen, zakonski lakše krivično delo – lice biva podvrgnuto, pre svega, oprobavanju ličnosti kroz verbalne ili fizičke pritiske od strane „glavnog u sobi“ ili, žargonski, „sobnog“, ili nekog koga on odredi. Zatim biva po prvi put edukovano na koji način treba da se ponaša prema drugima u sobi i prema zaposlenima, posebno službenicima obez-beđenja. U zavisnosti od veštine socijalnog prilagođavanja, učvršćuje se novi identitet kako bi se period stresa i tenzija sveo na minimum i kako bi se uspostavila lična kontrola u novom ambijentu.

7 više o tome: Tarner, 2009: 191

U opisanom periodu učvršćuje se i podela na „mi“ i „oni“ grupe, tj. na one koji krše zakon i one koji ih sprečavaju u tome. Navedena podela ima svoju pozitivnu funkciju u ispoljavanju osećanja neprijateljstva (Kozar, 2007: 55), jer jača „mi“ grupu i oslobađa pritiske usmeravanjem agresije prema supstitucionom objektu, koji je u ovom slučaju straža. Opominjanjem ili korišćenjem mera prinude od strane službenika obezbeđenja prema određenom licu jačaju suprotnosti između grupa; „mi“ grupa dobija nova opravdanja i motiv za nastavljavanje agresivnosti, a lice prema kojem je upotrebljena mera prinude dobija na statusu i imenu. Isti proces se odvija i dalje tokom istražnog postupka i izdržavanja kazne zatvora.

Takođe, tokom boravka u pritvoru dolazi do upoznavanja i osoba koje su već bile na izdržavanju kazne zatvora, a pomoću njih, u zavisnosti od povoljnosti situacije, stvara se svojevrsni socijalni kapital koji može kasnije obezbediti „dobar prijem“ u nekoj zatvorskoj ustanovi. Kroz veze i poznanstva stvara se mreža kriminalno orijentisanih lica koja se nadopunjuje kasnijim angažmanima u penalnim ustanovama.

Po izricanju kazne i dolasku u zatvorsku jedinicu, sada već osuđeno lice ponovo prolazi kroz fazu prizonizacije, tj. adaptacije na penalno okruženje. U zavisnosti od dužine istražnog postupka, osuđeni je već edukovan za prihvatanje neformalnih pravila, tj. pravila osuđeničke grupacije. Razlozi za to su psihološke prirode i pronalaze se u osećaju odbačenosti (od društva) usled počinjenog krivičnog dela. S obzirom na to da se počinioци brane opravdavanjima zašto su počinili krivično delo, umesto prihvatanja lične odgovornosti, tu odgovornost usmeravaju na druge, često na one koji su ih uhapsili ili osudili, te usled toga dolazi do odbacivanja onih koji su ih odbacili, a sve u cilju zaštite ličnosti.

2.1 Deprivacije

Pod deprivacijom se podrazumeva ometanje zadovoljenja motiva (Rot, 1974: 120). U zatvorskom okruženju, osim navedenog osećaja odbačenosti, prisutne su deprivacije slobode, materijalnih dobara, heteroseksualnih odnosa, nezavisnosti i sigurnosti.

Deprivacija slobode – Izmeštanje čoveka iz svog okruženja, sa svim obavezama, kontaktima, usvojenim pravilima i prihvatanjem od strane drugih, prilikom lišenja slobode i dolaska u zatvor, poseduje gotovo razarajuću snagu po ličnost, koja gura čoveka ka rekonstrukciji svega naučenog. „[I]zolovanost od porodice i društva, osećanja usamljenosti i čamotinje, osećanja nemoći da se pomogne svojim najbližim, osećanje teskobe zbog življenja u zatvorenom prostoru, pa sve do teškog podnošenja ograničenog kretanja u samom zatvoru“ (Radovanović, 1992: 169) spadaju u osnovne komponente deprivacije slobode. Umanjivanje uticaja deprivacije slobode realizuje se putem dodeljivanja vanzavodskih pogodnosti osuđenom licu koje je tretmanski orijentisano, nakon određenog protoka vremena, kada može posetiti svoju porodicu u unapred definisanom vremenskom roku.

Deprivacija materijalnih dobara – Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnik o kućnom redu striktno definišu šta osuđenik može da poseduje, koju odeću sme da nosi, koju vrstu hrane može da dobije putem paketa itd. Frustriranost zbog nemogućnosti ličnog odabira stvara tenzije tokom boravka i određena lica motiviše da pribave zabranjena dobra (mobilni telefon, alkohol, narkotike...) kako bi umanjila pritiske. Zavodi često, tokom određenog vremena, a u cilju smanjenja tenzija, odobravaju pojedine predmete koje osuđeni mogu da naprave u radionicama, a koji ne remete bezbednost, kao što su ramovi za slike, pepeljare, čiviluci i slično. Takođe, ukoliko dođe do međugrupnih bezbednosno ugrožavajućih situacija, isti predmeti se oduzimaju, da bi ponovo bili odobreni nakon smirivanja sukoba. Na taj način uprava zavoda raspolaže mehanizmom sigurnosnog ventila.

Deprivacija heteroseksualnih odnosa – S obzirom na otežanu mogućnost ostvarivanja kontakata sa spoljnim svetom i činjenicu istopolne populacije u zatvorima, primarna potreba za heteroseksualnim odnosima često ostaje neispunjena, što dovodi do promene motiva i pojave homoseksualizma. Opuštajući mehanizam za navedeno jeste odobravanje poseta bračnim ili vanbračnim partnerima u posebno namenjenim prostorijama. Redovno i vanredno korišćenje ove pogodnosti spada među najpoželjnije u zatvorima sa muškom populacijom.

Deprivacija nezavisnosti – Uređenje zatvoreničkog života određuje gde osuđenik spava, jede, radi, provodi slobodno vreme, kada ustaje i leže, kada zadovoljava higijenske potrebe, kako treba da izgleda, na koji način se obraća službenom licu, kada ima posetu i koliko ona traje, kao i druga pravila i obaveze, što svakako umanjuje prostor za autonomiju ličnosti. Ona se najčešće ispoljava kroz prihvatanje osuđeničkog kodeksa i zalaganje za njegovo dalje sprovođenje.

Deprivacija sigurnosti – Od momenta zatvaranja, osećaj opšteg straha i nesigurnosti od drugih osuđenih prisutan je, u većoj ili manjoj meri, tokom celog izdržavanja kazne. Uprkos postojanju bezbednosnih pravila i službe obezbeđenja, neformalni osuđenički sistem poseduje sopstvene mehanizme oprobavanja lojalnosti grupi i kažnjavanja.

Deprivacije slobode, materijalnih dobara, sigurnosti, nezavisnosti i heteroseksualnih odnosa dodatno olakšavaju usvajanje zatvoreničkog vrednosnog sistema. „Osuđenici prihvataju društveni sistem koji se stvara unutar zidova kaznenih ustanova kao odgovor na probleme koje doživljavaju za vreme trajanja kazne i kao sredstvo da te probleme, ako ne otklone, onda makar ublaže“ (Radovanović, op. cit., str. 28).

Pored navedenih deprivacija, kao dodatne faktore integracije u osuđenički vrednosni sistem, Radovanović (1992) navodi i elemente teorije anomalije, subkulture i etiketiranja. Veza sa teorijom diferencijalnih asocijacija jasna je u tezi o „učenu“ novih pravila prilikom prvog zatvaranja i na tome baziranom stvaranju socijalnog kapitala. Težina odupiranja osuđeničkim normama vidljivija je u sprezi krivično delo – dužina kazne – kognitivne disonance, koja se odnosi na činjenicu da postoji „potreba ljudi da njihova znanja i mišljenja o sebi, svojoj okolini i pojavama u njoj budu međusobno usklađena, kao i da budu usklađena njihova mišljenja i njihovi postupci“ (Radovanović, op. cit., str. 69).

Na kognitivnu disonancu nadovezuje se i gregarni motiv, koji se „manifestuje u težnji da se bude u društvu sa drugima, u težnji pojedinca da bude prihvaćen kao član zajednice i da sarađuje sa ostalima na zajedničkim poslovima, u izbegavanju osamljenosti koja se oseća kao neprijatnost i kao teškoća“ (Rot, 1974: 95).

Usled navedenih faktora, kao i u zavisnosti od toga da li je zatvorska ustanova usmerena ka tretmanu ili ka čuvanju, lice koje dolazi na izdržavanje kazne nalazi se u izrazito nepovoljnoj i konfliktnoj situaciji, u kojoj se način izdržavanja kazne mora odabrati već na samom početku, makar i latentno. U suštini tog odabira ogleda se sposobnost pojedinca za prilagođavanje novim i stresnim situacijama, koje najteže pogađaju maloletna i mlađa punoletna lica, jer, usled nedovoljnog životnog iskustva, nisu usvojila dovoljno socijalnih strategija i veština za prevazilaženje nepovoljnih okolnosti.

U praksi, osobe sa poremećajima ličnosti takođe otežano prolaze kroz period adaptacije na penalne uslove. Pored kriminalne infekcije i osuđeničkih normi, kao ometajući faktor javlja se i sama organizacija ustanove, način njenog rukovođenja, ali i službenici, koji takođe prolaze kroz proces prizonizacije. Ustanova usmerena na uspešnu realizaciju tretmana trebalo bi da poseduje mehanizme za ublažavanje stresa, kako kod osuđenih tako i kod službenika, kao i za njihovo stručno usavršavanje i osposobljavanje, uz humani imperativ u radu, ma koliko to idealistički ili moralno zvučalo. Na taj način moguće je smanjiti stepen zloupotrebe službenog položaja (pre svega kroz poštovanje ličnosti osuđenog, bez obzira na počinjeno krivično delo), koja, ukoliko do nje dođe, regresivno utiče i na same osuđenike.

Pored formalne organizacije, arhitektonska rešenja zatvora takođe psihološki, namenski represivno utiču na njegove korisnike, naročito u slučajevima kada je svaki korak osuđenog (kao i zaposlenog) isplaniran i nadziran, bez mogućnosti stvarne osame, u kojoj se najčešće odvija proces samopreispitivanja. Humanizacija zatvorskih uslova uređena je zakonom, a dodatno se sprovodi ublažavanjem deprivacionih faktora kroz izdvajanje novčanih sredstava za estetska rešenja čiji je cilj što veće približavanje spoljašnjih uslova uslovima u zatvoru.

STRUKTURA NEFORMALNOG OSUĐENIČKOG SISTEMA

Neformalni osuđenički sistem se može definisati kao sistem među osuđenim licima sa zajedničkim vrednostima i interesima, koji funkcioniše na nepisanim strogim pravilima (osuđenički kodeks), hijerarhijski dodeljenim i stečenim ulogama baziranim na ekspresivnoj moći, uticaju na druge i dostupnošću zabranjenih dobara u cilju zadovoljavanja uskraćenih potreba. U osuđeničkom sistemu mogu se obrazovati najmanje dve neformalne grupe. Svaku osuđeničku grupu (shodno nazivima oformljenim u zatvorima) sačinjavaju „vođa“, „podvođa“ ili „podvođe“ (koji se nazivaju i kolektivci), „banda“ i „klošari“. Takođe, u zatvorima postoji i grupa marginalaca koji ne pripadaju ili su izbačeni iz neke od dostupnih grupa. Prema prirodi veza između osuđenika mogu se oformiti relativno trajne (shodno dužini boravka), labave (shodno međusobnom nepoverenju) i visoko međuzavisne (kada je reč o nabavci, razmeni i kupovini retkih dobara) veze. Neformalne osuđeničke grupe mogu se obrazovati po raznim osnovama, a često prema mestu prebivališta, veroispovesti, krivičnom delu, političkoj opciji, navijačkim grupama, izraženoj lojalnosti...⁸ Takođe može doći i do mešanja svih navedenih osnova kada dolazi do sistemskih promena, često nasilnim putem.

3.1 Norme

Svaka penalna ustanova poseduje svoj osuđenički kodeks koji varira od ustanove do ustanove sa svojim sličnostima i razlikama. Osuđenički kodeks je sastavni deo osuđeničke kulture koji propisuje „sistem navika, ponašajnih obrazaca, zatvorske običaje i rutinu, stavove prema formalnom sistemu, službenicima i društvenim institucijama van ustanove (sudovi, policija, političari...)“ (Caldwell, 1956: 655) Takođe, osuđenici imaju tendenciju da razviju svoj način obraćanja kroz žargonizme prilagođene zatvoru i ranijem stilu života te se može govoriti i o zatvorskom jeziku⁹.

Osuđenički kodeks se prenosi sa generacije na generaciju i sklon je promenama zbog pritiska formalnog sistema. Vrbovanje novih članova započinje dolaskom u ustanovu i bazira se na prinudi i strahu. Usled potrebe za sigurnošću, članstvo se prihvata bezpogovorno. Lojalnost vodi i grupi redovno se testira u prvim mesecima.

Ali prihvatanjem ovog sistema osuđenik postiže nešto više nego što je „prosta“ zaštita slike o sebi. Izgubivši osudom i zatvaranjem raniju pripadnost on, integrisanjem u zatvoreničko društvo, tu pripadnost ponovo stiče a istovremeno stiče i grupni identitet, zaštitu od napada agresivnih osuđenika, od eksploatacije i prevare. Zatim stiče

8 Kao važne faktore formiranja neformalnih grupa Rot (*op.cit.*, str: 68) navodi i: zrelost, socijalnu prilagođenost, rigidne stavove, autoritativnost, spremnost na saradnju, kooperativnost, ekstravertnost...

9 Zatvorenički jezik spada u grupu subkulturnih žargonizama bez funkcionalne i razrađene sintakse. Bazira se na kombinovanju šatrovačkog, utrovačkog, narkomanskog i lopovskog žargonizma prilagođen zatvorskom okruženju i osuđeničkim normama. Neki od najčešćih reči su „zipa“ (na šatrovačkom: pazi, i koristi se na dva načina, za osuđenog koji čuva stražu prilikom zabranjenih radnji i u prilikama kada se skreće pažnja drugima za dolazak nekog službenog lica), zatim kovanica „bacati trojke“ (ima značenje odavanja tajni službenim licima ili cinkarenje), „bacati palačinku“ (prisluškivati razgovor oslanjajući uvo na vrata), „trkelj“ (obaveštenje osuđenima da se sprema pretres soba kako bi se rešili zabranjenih stvari), „ziben“ (na nemačkom jeziku broj sedam koji u govoru može odgovarati radnji), „samuraja“ (samica), itd.

„društvenu“ podršku za upravljanje svojih neprijateljskih osećanja, nastalih zbog odbačenosti i kažnjavanja, ka spoljnom neprijatelju a ne prema samom sebi; stiće podršku grupe da odgovornost za ono što je učinio i osećanje krivice jednostavno prebaci na društvo i sredinu koja ga okružuje, čime ponovo potkrepljuje sliku o samom sebi kao žrtvi raznih okolnosti a posebno „vlasti“ (Radovanović, 1992: 29).

Glavne osuđeničke norme su: solidariši se sa drugim osuđenima, ne sarađuj sa službenicima osim ukoliko ne nabavljaš robu ili informacije, cinkarenje je strogo zabranjeno, pokaži otpor prema osoblju i prema tretmanu, poštuj mir među osuđenima, poštuj porodične posete drugih osuđenika, „ne talasaj“ (u smislu zabrane korišćenja moći i nasilja bez razloga), čuvaj sebe i ne veruj nikome... Prva i univerzalna osobenost osuđeničkog kodeksa jeste: „ne sarađuj“ a koja je prva po stepenu nepoštovanja zbog pokušaja pojedinca da učestvuje u programu postupanja.¹⁰ Takođe, odavanje načina nabavljanja retkih dobara je najteži oblik nepoštovanja osuđeničkog kodeksa za šta slede najteže sankcije. Ostala „pravila“ ponašanja, u nekim penalnim ustanovama, neformalno su nazvana „kompleksi“ i odnose se na uređenje načina izdržavanja kazne kroz razne stavove i mišljenja. Tipske situacije koje se sporije menjaju i koje se prate uz komentar: „to je kompleks!“, jesu saradnja sa službenikom tretmana (vaspitačem¹¹), uzimanje bilo kakve hrane falusoidnog oblika, izvođenje bilo kakve fizičke vežbe koja asocira na seksualni odnos, bilo kakav razgovor o homoseksualizmu osim ako nije osuđujući (osuđeni vode računa na koji način međusobno razgovoraju, na primer, ne kaže se „pušim cigarete, već palim cigarete“), prihvatanje radnog mesta na kojem se bilo šta služi službenicima (hrana ili piće), posebno službenicima obezbeđenja, odbijanje rada po dolasku u ustanovu, aktivno zalaganje u programu postupanja... Zavisno od strukture osuđeničke populacije kao i njihove organizovanosti, neformalna pravila slabe ili jačaju. U suštini „[je] zatvorenički kodeks uvijek prisutan i da će uspešnost resocijalizacije umnogome zavisiti od načina sprovođenja i očuvanja normativnog sistema. Jačanjem neformalnog sistema, slabi formalni sistem i upravo iz tog razloga neophodno je preuzimati sve potrebne mjere kako ne bi došlo do entropije. Uticaj zatvoreničkog kodeksa je prisutan i nemoguće ga je eliminisati i kao takvog treba ga prihvatiti i kontrolisati prilikom prevaspitnog rada sa osuđenim licima“ (Macanović, 2009: 138).

Svi osuđeni u zatvoru, bez obzira da li su kolektivci ili marginalci, drže se nepisanih pravila ponašanja, odnosno osuđeničkog kodeksa. Osuđeni koji je u zatvoru zbog razbojništva navodi osnovna uputstva za savladavanje zatvorskog života – “Pazi šta radiš i nemoj verovati nikome/U zatvoru ne postoje prijatelji/Nemoj se nikada poveravati nikome, jer se to često zloupotrebljava/Ne veruj onima što te previše teše/Mnogi su sa tobom što iz koristi, ili straha ili jednostavno dosade/U zatvoru se svi po sili upoznaju/Ostani isti do kraja, nemoj se plašiti “kruga”, jer su to ljudi/Osnovni “kompleks” je preterano druženje sa vaspitačem – treba iznaći balans između robova i vaspitača/Slušaj šta pričaju stariji po stažu, i šta rade od toga što kažu/Tu postoji spektar različitog ponašanja i vremenom se izabere najpogodniji/Nemoj biti ni u čemu najbolji ni najgori, zlatna sredina je najbolja/Deli sa onima koji dele sa tobom/Ako navikneš ljude da im daješ, jednom im ne daš, odmah će te huliti i kuditi/Nemoj se truditi da baš sve čuješ i vidiš. Sutra će neko “pasti” za nešto i može tebe pozvati da ti imaš veze sa tim. Zanimaj se ali ne preterano/Što treba reći će ti, što ne – neće. Tako, od toga što ti kažu ti pitaj što nije jasno/Radi neke vežbe i održavaj se/Napravi redosled događanja za svaki dan u nedelji/Balans je najbitniji. Isti osuđeni opisuje šarenoliku

10 uporedi: Macanović, 2009: 125-140

11 za detaljniji opis posla vaspitača videti: Krstić, 2002: 223-240

osuđeničku populaciju: “Galerija likova je neverovatna koja se može videti. Tu su od pedofiličara, javnih pедера, cinkaroša, “pički” do psihički poremećenih. Stvarno dobra sredina da čovek ode u aut. Sve se vrti oko zajebavanja i zatvorskih intriga. Sve u svemu bljak. Odlično sam primljen u četrnaestočlani kolektiv koji je najjači u domu.” (Krstić, 2003: 227)

3.2 Uloge i status

Status u neformalnoj grupi označava poziciju duž socijalne skale u sistemu. Uloga predstavlja obrazac ili tip ponašanja koja osuđeni gradi u odnosu na očekivanja drugih osuđenika u grupi. Zatvorski status (kao i svaki društveni) može biti pripisan i stečen. U osuđeničkoj populaciji, pripisan se odnosi na godine, inteligenciju, veroispovest, porodičnu prošlost, ličnost. Stečen status u zatvoru se odnosi na specijalne sposobnosti i znanja koje osuđeni poseduje i koje je stekao tokom izdržavanja kazne, način uticaja na druge, posebna postignuća u kriminalnim aktivnostima, držanje prema osuđeničkom kodeksu, upošljenost na određenom radnom mestu, koji položaj zauzima u hijerarhiji osuđeničke grupe, tipovi političkih veza koje poseduje...

Podelu uloga u osuđeničkom sistemu, shodno zatvorskom žargonu, identifikovali su Sajks i Mesindžer (Syks and Messinger, 1960):

- „Pravi čovek“ (The right guy) – osuđenik koji u potpunosti podržava i prihvata osuđenički sistem;
- „Cinkaroš“, „drukara“ (The rat or squealer) – osuđeni koji krši prvu normu osuđeničkog kodeksa. Usled toga, često su na udaru drugih osuđenika;
- „Čovek uprave“ (The center man) – osuđeni koji poštuje formalna pravila i procedure bilo zbog sekundarne dobiti, bilo zbog toga što veruje u ispravnost ponašanja;
- „Siledžija“ (The tough) – agresivni osuđenik, pun besa i spremnosti na tuču;
- „Hipster“ (The hipster) – osuđeni koji preuzima slične obrasce ponašanja kao siledžija ali koji je u suštini manipulator. Žrtve bira pažljivo, posebno one za koje je siguran da ih može nadvladati;
- „Gorila“ (The gorilla) – osuđeni koji je takođe agresivan kao i siledžija, ali za razliku od njega, agresiju usmerava ka slabijima kako bi otimao željena dobra;
- „Trgovac“, „zelenas“ (The merchant or peddler) – osuđeni koji neformalnim kanalima nabavlja zabranjenu robu. Glavne karakteristike su manipulacija potrebama, visoka cena i kamata. Često povezan sa kockarima;
- „Slabić“ (The weakling) – osuđeni koji je slab na eksploataciju od strane drugih sa nemogućnošću odbrane. Po pravilu je žrtva „gorile“;
- „Gušter“ (The fish) – novopridošlo osuđeno lice koji se još uvek nije navikao na zatvorske uslove;
- „Vuk“ (The wolf) – osuđeni koji seksualno iskorišćava druge osuđenike na agresivan način. Za sebe veruje da igra „mušku“ ulogu. Izostaje emotivna konekcija i često se svodi na silovanje;
- „Peder“, „Pozadinac“ (The fag) – osuđeni koji preuzima pasivnu, često nevoljnu ulogu u seksualnim odnosima sa drugim osuđenicima;

- „Bundžija“ (The ball buster) – osuđeni koji kontinuirano vodi borbu protiv sistema i zaposlenih uprkos uzaludnosti;
- „Nevin“ (The innocent) – osuđeni ne priznaje počinjeno krivično delo i konstantno govori o svojoj nevinosti za šta je osuđen;
- „Autsajder“ (The square john) – osuđeni koji je odoleo prizonizaciji, identifikuje se sa slobodnim svetom i zaposlenima, stoji po strani svega što se dešava u zatvoru.¹²

Sve navedene uloge su idealno tipske u odnosu na sadašnju situaciju u sistemu izvršenja, a u zavisnosti od dužine kazne, neke uloge se vremenom menjaju i prilagođavaju drugim situacijama.

3.3 Stratifikacija u neformalnim osuđeničkim grupama

Stratifikacija u osuđeničkoj populaciji se može definisati kao hijerarhijski sistem uloga, statusa i položaja u međuzavisnom i relativno trajnom odnosu osuđenih lica sa ciljevima:

- održavanja nejednakog raspoređivanja vrednih i zabranjenih resursa, moći i ugleda tokom boravka u penalnoj ustanovi;
- očuvanja autonomnosti ličnosti.

U pomenutom sistemu postoji kako vertikalna tako i horizontalna ravan. Na vertikalnoj ravni nalaze se, gore pomenute, hijerarhijski postavljeni položaji: vođa, podvođa/e (kolektivci), banda, klošari i marginalci. Horizontalna ravan prethodno je objašnjena ulogama i statusima koje osuđeni zauzimaju u specifičnom osuđeničkom okruženju.

3.4 Vertikalna ravan

Vođa: prema Rotu (1983.) vođa se određuje kao osoba koja ima dominantan položaj u grupi, pre svega s obzirom na moć i uticaj, položaj koji omogućava da deluje na ponašanje ostalih članova grupe. Uslovi koji moraju biti ispunjeni za postavljanje određenog osuđenog na mesto vođe su: počinjeno specifično krivično delo (na prvom mestu ubistva i teška ubistva izvršena iz kriminalnih interesa, zatim, stavljanje u promet psihoaktivnih supstanci, teška razbojništva i ucene), kriminalni status pre dolaska na izdržavanje kazne i činjenja krivičnog dela, članstvo u navijačkim grupama, pozitivan odnos prema niže rangiranim osuđenim licima, fizički izgled (izraženo bavljenje bodibildingom je izuzetno poželjno i prihvaćeno) i prisutan saradničko-interesni odnos sa upravom zavoda. Zadatak vođe jeste organizacija kolektiva u cilju nabavljanja retkih dobara i zaštita svih članova. U situacijama ugroženosti prava osuđenika, zalaže se za uspostavljanje ravnoteže. Shodno gore navedenoj podeli uloga, kombinacija „Pravog čoveka“, „Siledžije“ i „Čoveka uprave“ je idealno tipska i takav vođa se po pravilu najduže zadržava na tom položaju.

Podvođe ili kolektivci: osuđenici koji zauzimaju niži položaj od vođe, pre svega imaju primarni cilj da zaštite vođu od svih realnih i nerealnih sukoba u kolektivu ili između kolektiva. Sekundarni cilj jeste da vođi omoguće nesmetano korišćenje retkih dobara, a ukoliko dođe do pretresa i pronalaska zabranjene stvari, dužnost kolektivca (posebno onog koji se proverava ili onog koji je izraženo pasivan u tretmanu) da odgovornost preuzme na sebe kako bi vođa prošao nekažnjeno. Tercijalni cilj jeste zabavljanje i umanjivanje zatvorske čamotinje vođe kao i izvršavanje njegovih naloga. Benefiti kolektivaca su zaštita, umanjivanje straha i tenzije i korišćenje retkih dobara i usluga prema zaslugi. Latentni motiv većine kolektivaca jeste preuzimanje vođstva kada se stvore neophodni uslovi a često i formiranje novog kolektiva. Vođa sam odabira svoje podvođe i to najčešće prema poznavstvu, krivičnom delu i trenutnom ugledu i statusu u osuđeničkoj populaciji.

¹² prilagođeno i prevedeno prema: Stohr & Walsh, 2012: 119.

Banda: osuđenici koji su na sledećem nižem rangu od podvođa. Zaduženi su za obavljanje naloga vođe i podvođa i to: nabavljanje retkih dobara, izazivanje sukoba, reketiranje, prebijanje obeleženih osuđenika, učestvovanje u tuči umesto vođe. Vođa kolektiva postavlja vođu bande. Banda takođe predstavlja najbrojniju podgrupu i u slučaju nezadovoljstva vođom, često su u stanju da izazovu sukob usmeren ka njegovom zbacivanju. Bandu najčešće sačinjavaju manipulatori, kockari, siledžije, silovatelji ali i oni osuđenici koji se drže po strani i pokušavaju da podjednako učestvuju i u formalnom i u neformalnom sistemu.

Klošari: osuđenici koji imaju status neprihvaćenih u osuđeničkoj populaciji. Najčešće iz nacionalnih manjina, sa lakšim krivičnim delima i psihički nestabilni (ne agresivno). Zadatak „klošara“ jeste, pre svega, kurirske prirode i održavanje higijene prostorija koje koriste vođa i podvođe. Ukoliko im se poveća brojnost, vođa postavlja vođu klošara ili vodi bande dodaje tu dužnost. U ovakvim situacijama često se događa imitacija vođe kolektiva kroz maltretiranje „podređenih“.

Marginalci: osuđenici koji ne pripadaju ni jednom kolektivu bilo što su ih samostalno napustili, bilo što su izbačeni. U oba slučaja predstavljaju opasnost po kolektive zbog informacija koje poseduju i usled čega im je često ugrožena bezbednost. Po pravilu traže zaštitu od formalnog sistema i pod pritiscima urušavaju i slabe neformalni sistem odavanjem tajni službenicima zavoda.

U osuđeničkom neformalnom organizovanju postoji vertikalna i strukturalna pokretljivost. Obe pokretljivosti nastaju usled izazvanih sukoba radi promene vođstva ili popunjavanjem položaja zbog premeštanja vođe i kolektivaca u druge penalne ustanove iz razloga ugrožene im bezbednosti ili zbog izuzetnog ugrožavanja reda i mira u ustanovi.

3.5 Dinamika neformalnih grupa kroz interpersonalne sukobe

Dinamika neformalnih osuđeničkih grupa može se definisati kao proces promena i aktivnosti na horizontalnoj i vertikalnoj stratifikacionoj ravni u određenom periodu. Proučavanje takve dinamike, ključna je za zatvorske ustanove kako bi se predupredili i osujetili sukobi unutar grupe i između malog broja pojedinaca, sukoba između grupa, sukoba usmerenih prema zaposlenima i mogući veći neredi i pobune.

Na dinamiku neformalnih osuđeničkih grupa može uticati fiše faktora:

– **poštovanje osuđeničkog kodeksa** – Pozitivan odnos prema normama glavni je kohezivni element u grupi. U idealnom slučaju, najpoželjniji osuđeni je onaj koji osuđenički kodeks ne dovodi u pitanje i prihvata ga u celini. Lojalan je i izvršava naredbe bez pogovora i na takav način stvara strah suprostavljenoj grupi ali i niže rangiranim od sebe. Brzina usvajanja osuđeničkih normi zavisi od psihološke kombinatorike i izbora koji se odabere. Na urušavanje grupne kohezije utiču oni osuđenici koji su prosocijalno i nekriminalno orijentisani i koji norme prihvataju radi zaštite i na određeni period dok ne napreduju u povoljniji tretman. Takođe, postoje osuđenici koji su pasivni deo neformalne grupe i koji zaštitu plaćaju u robi (paketi, obuća, odeća, cigarete...). Takvi osuđenici ne učestvuju direktno u bilo kakvim promenama, osim ukoliko se ne izvrši pritisak na njih zbog postizanja „opšteg“ cilja.

– **promene na nivou vođstva kolektiva** – Promene mogu biti usled isteka kazne, premeštaja osuđenog u drugu penalnu ustanovu, izvršenog fizičkog napada zbog nepoželjnog načina vođenja ili suprostavljenih interesa, planiranog napada i preuzimanja vođstva od strane kolektivaca, prelaska osuđenog (vođe) u drugi paviljon ili odeljenje (npr. poluotvoreno). Shodno primerima iz prakse, najduže se na položaju vođe zadržava osuđeni koji poštuje sve osuđene sa nižim rangom i koji je u stanju da od uprave izdejstvuje neke kolektivne pogodnosti (npr. nova sprava za teretanu, organizacija zajedničke proslave nove godine...). Ukoliko je promena vođe izdejstvovana od strane formalnog sistema, postoji

opasnost od pobuna i protesta od strane osuđenih. Smirivanje tenzija rešava se odabirom najpogodnijeg vođe kome je prvi zadatak da umiri ostale osuđenike. Ukoliko je vođa promenjen usled sukoba suprostatavljenih grupa, „pobeđuje“ ona grupa koja ima zaštitu od formalnog sistema jer većina tog kolektiva neće biti kažnjen već će biti okarakterisano da je u pitanju samodobrana.

– **sukobi unutar grupe** – S obzirom na trajnost i prirodu veza baziranim na strahu u osuđeničkom kolektivu, sukobi mogu nastati zbog nepoštovanja normi, odavanja tajnih informacija, neizvršavanja naređenog, provokacija, pokušaja preuzimanja vođstva, napredovanja u hijerehiji. Popularan sigurnosni ventil za otklanjanje tenzije i odmeravanja snage i moći, jesu tuče, zatvoreničkim slengom rečeno, „na ferku“ i koje su odobrene od vođa kolektiva i, kozerovski, pripadaju nerealističnim sukobima. Sukobi unutar grupe imaju funkciju jačanja grupe kroz filtriranje nepoželjnih i restrukturiranje uloga i položaja.

– **sukobi između dve ili više grupa** – U svakom zavodu postoji najmanje dve neformalne i suprostatavljene osuđeničke grupe i jedna formalna (službenička) grupa. Formalna službenička grupa ima čvrstu strukturu i podele unutar njih sa jasnim i izraženim stavovima prema osuđenima i funkcionisanju zavoda. Neformalne osuđeničke grupe koje čine specifičan društveni sistem primarno se definiše u odnosu i suprotnosti prema formalnom sistemu. Zajednički cilj neformalnih grupa jeste otpor osoblju i slobodno osmišljavanje zatvorskog života prema dozvoljenim i nedozvoljenim mogućnostima. Svako pomeranje granica neformalnog, aktivira zaštitne procese i procedure formalnog sistema da rukovođenje zavodom vrati u predašnje stanje. Ciljevi svake od neformalnih grupa jeste konstantno jačanje grupe, demonstriranje moći i uticaja, preuzimanje osuđeničkih prostorija i prostora čime se navedena moć dodatno pokazuje.

– **koalicije unutar grupe i između grupa** – Koalicije se mogu formirati zbog zajedničkog smeštaja, iste radionice gde rade, sličnih interesovanja i pogleda na svet, pripadnost istim navijačkim grupama. U takvim grupama „intimnost generiše akumulaciju neprijateljskih osećanja, jer stvara česte prilike za sukob, koji se obično potiskuje zbog osećanja privrženosti“ (Kozar, 2007: 83). Takođe, „institucionalni načini za ispoljavanje ambivalentnosti“ jeste „šaljivi odnos“ (Kozar, *op.cit.*, str: 85) između koalicionih članova koji ima funkciju snižavanja tenzije i jačanje kohezivnosti putem grubog psovanja i davanja vulgarnih etiketa. U zavisnosti od broja neformalnih grupa i načina njihovog vođenja, osuđenima suprostatavljenih grupa može se zabraniti svaka komunikacija osim „poslovne“ a u periodima kada je komunikacija slobodna, koalicija se popunjava osuđenima iz svih neformalnih grupa.

– **prelasci iz primarne u suprostatavljenju grupu** – „Ukoliko se desi da ih napusti neko sa kime su delili brigu i odgovornost za život grupe, prema takvoj „nelojalnosti“ reagovala na nasilniji način nego što bi to učinili manje uključeni pripadnici.“ (Kozar, *op.cit.*, str: 93) Motivi prelazaka iz jedne u drugu osuđeničku grupu mogu biti razni, ali u najvećem broju slučaja to je zbog sukoba unutar primarne grupe i ugrožene bezbednosti od osuđenika iz te grupe. Sam sukob može nastati zbog ponuđenih privilegija u drugoj grupi ili dolaskom više osuđenih sa kojima postoji poznanstvo spolja. Ukoliko je grupa u koju se prelazi jaka, osuđeni neće imati direktno problema, ali uvek će postojati opasnost od odmazde koja može da se prenese i po isteku kazne. Povećano angažovanje prema formalnom sistemu u smislu odavanja tajni kolektiva, takođe se shvata kao prelazak u drugu grupu. U ovom slučaju, tj. kada dobije etiketu cinkaroša, osuđenom je ugrožena bezbednost od svih osuđenih u ustanovi, što je jedan od kohezivnih faktora dve (ili više) osuđeničkih grupa prema zajedničkom „neprijatelju“. Drugi sličan faktor jeste negativno usmerenje prema formalnom sistemu.

– **promene u saradnji sa formalnim sistemom** – Kako bi se neformalni uticaji umanjili, formalni sistem je u stalnoj potrazi za načinima urušavanja prokriminalnog udruživanja. Uticaji mogu biti formalni i neformalni. U nekim zatvorskim ustanovama, posebno onim koje su usmerene na

čuvanje, saradnja sa neformalnim sistemom je izuzetno bliska, na takav način da se vođama daju veće privilegije (bitne informacije, bolji smeštaj, radno mesto...) kako bi uticali na osuđeničku populaciju da ne dođe do većih sistemskih potresa (npr. pobuna). Tako, formalni sistem često i postavlja vođu osuđenika koji odgovara za saradnju sa upravom. Takođe, nije redak slučaj da se i zloupotrebe službenog položaja u takvom sistemu dogode, što mediji rado dočekuju stvarajući opštu etiketu korumpiranosti zatvorskih službenika. Nešto pozitivnija praksa jeste da se postojeći vođa aktivira da se legitinimnim i pozitivnim kanalima „bori“ za povoljniji tretman (motiv za slobodom je najači, posebno u ovakvim ustanovama), i na takav način će uticati na ostale osuđenike da zajednički učestvuju u održavanju stabilnosti u zatvoru i aktivirati većinu osuđenih da se pojedinačno okušaju u „borbi“ za tretman. Kada se „tretmanska zaraza“ proširi kolektivima, negativni pritisci opadaju do momenta urušavanja hijerarhije odlaskom vođe u poluotvoreno odeljenje ili uslovni otpust. Pored pomenutih strategija usmerene na ličnost vođe, postoje i drugi načini snižavanja tenzija. Pre svega, tu su sportska nadmetanja u kolektivnim i individualnim sportovima gde se osuđenima daje mogućnost odabira sporta i članova ekipa kao i njihovih naziva. Samim davanjem imena ekipi, osuđeni definišu svoju grupu i otkrivaju svoje veze formalnom sistemu. Pobednici se nagrađuju zavodskim pogodnostima tipa proširene posete ili vanrednog paketa. Zatim, organizovanje muzičkih koncerata u zavodu, barem na neko vreme, izmešta svakog pojedinačno iz zatvorske klime i omogućava mu uživanje u popularnoj muzici. Prilikom tih događaja, osuđeni sede na takav način da direktno pokazuju hijerarhijski niz u kolektivu, počev od vođe pa do najniže rangiranog. Dodatna prednost organizovanja ovakvih manifestacija, jeste da se najvidljivije može uočiti promena položaja u kolektivu.

– **povećanje brojnosti niže rangiranih osuđenih lica** – Napred je pomenuto da srednji sloj u osuđeničkom kolektivu čine pripadnici „bande“ koji su zaduženi za razna batinjanja i nabavku nelegalnih stvari. Tokom protoka vremena i dolaskom novih osuđenika, može doći do disbalansa u nekom kolektivu, tj. da brojnost, samim tim i snaga, bande premaši snagu vrha kolektiva. U situacijama kada je „vođa bande“ sa motivima preuzimanja kolektiva ili formiranja svog, cela osuđenička populacija trpi unutrašnje pritiske od izbijanja mogućih nereda što automatski aktivira formalni sistem da svojim kanalima suzbije veće probleme. Najbezbolniji način jeste premeštaj određenog broja osuđenika u druge penalne ustanove kako bi se oformila nova struktura.

– **odavanje bitnih informacija** – osuđeni koji odaberu strategiju ponašanja koje uključuje odavanje tajni osuđenika koje su bitne formalnom sistemu, direktno dovode svoju bezbednost u pitanje. Oni osuđenici koji duži vremenski period opstaju sa takvim odabirom, su u saradnji sa obe suprostavljene strane. Nekad se koriste lažnim informacijama, nekad zloinformacijama kako bi sebe osigurali. Svojim kanalima saznaju o nesuglasicama i svađama među službenim licima i aktivni su da otkriju ko je „slaba karika“ u formalnom sistemu. Takve i slične informacije „prodaju“ vođama kolektiva. Za formalni sistem saznaju ko nabavlja nelegalne stvari, ko ih poseduje, promene u hijerarhiji, ko je učestvovao u tuči... Takođe, formalni sistem ih često koristi kako bi među osuđenike proširio netačnu vest i na taj način uneo nestabilnost među osuđene. Po pravilu, takav osuđeni ne opstaje dugo sa takvim odabirom, i ukoliko želi da obezbedi sebi sigurnost, bolja strategija je pripadanje nekom od kolektiva koji je u stanju da mu pruži sigurnost. U situacijama kada je odavanje tajni situacionog karaktera i ukoliko se sazna identitet tog osuđenog, bezbednost je direktno ugrožena i formalni sistem mora obezbediti sigurnost u najkraćem vremenskom roku.

– **pobune** – Zatvorske pobune su direktno povezane sa stepenom organizovanosti osuđeničke populacije. Ukoliko je neformalni osuđenički sistem čvrsto organizovan bez bojazni od unutrašnjeg urušavanja usled nerealnih sukoba, formalni sistem, i šire društvo, u opasnosti su od nastanka pobune. Da bi pobuna nastala, kruta ograničavanja je nužan ali ne i najvažniji uslov. U svojoj studiji o pobunama u zatvorima, autori navode zaključak Vernana Foksa da se pobune javljaju u zatvorima u kojima zatvorenici imaju moral od srednjeg do visokog i u kojima se pojavljuju izvesni konflikti

unutar osoblja ustanove, najčešće između filozofije tretmana i koncepta čuvanja. (Marić, Radoman, 2001: 123) Dosadašnje pobune u Srbiji, uzrokovane su kako unutrašnjim tako i spoljašnjim faktorima. Žaljenje na zatvorske uslove je najprimarniji razlog (unutrašnji) dok su društveno-političke promene (spoljašnji), razlog drugi po redu. Kao okidački, za pobunu, element postoji i subjektivna želja nekolicine osuđenih kako bi obezbedili uslove za bekstvo iz zatvora ili da bi se razrešili „stari računi“ s polja.

„Sve je počelo, 7. novembra u KPD Sremska Mitrovica, kad je 1.300 zatvorenika, pred ponoć, krenulo u pobunu, tražeći opštu amnestiju (i za albanske separatiste) i bolje životne uslove. Bilo je i neobičnih zahteva, kao što je da ubuduće samo trojica komandira mogu, kao jedini podobni, da uđu u krug. Desetodnevnu dramu najavili su zatvorenici iz prvog paviljona, kad su pajserima obili vrata i izašli napolje. Da ne budu linčovani, stražari su pobjegli iz zatvorskog kruga. Sa krovova zatvorskih pogona odjekivalo je pobunjeničko: “Sloboda za sve!” Pridružili su im se i zatvorenici drugog i trećeg paviljona i počeli da pale zgrade u krugu zatvora. Prvo je buknuo treći paviljon, pa ekonomat, štamparija i pogon za preradu drveta. Sledećeg dana, u ponedeljak, započeli su pregovori između predstavnika zatvorenika - s jedne strane, i tadašnjeg ministra pravde Seada Spahovića i zatvorske uprave, s druge. Nekoliko dana kasnije protest su započeli i stražari, koji su napustili krug i izašli ispred Upravne zgrade. Tražili su povećanje plata, bolje uslove i smenu rukovodstva. U tom bezvlašću, zatvorenici su sami održavali red unutar kruga, odbijajući da uđu u ćelije. “Idem bolje da kopam njivu, nego da strepim da me neki robijaš povredi, napravi invalidom ili čak ubije. Hvala! Ali, za 80 maraka neka traže druge”, čulo se na sastanku oko 500 zaposlenih u sremskomitrovačkom zatvoru. Nešto kasnije, kad je situacija počela da izmiče i njihovoj kontroli, zatvorenici su sa karaula pozivali stražare da se vrate i preuzmu svoje poslove. Deo pobunjeničke zatvorske atmosfere bile su žurke po paviljonima, i uživanja u dobroj hrani koja im je stizala kao humanitarna pomoć. Pronelo se i da mlađi zatvorenici svakodnevno doživljavaju silovanja, da su vođe svoje sive uniforme sa brojevima zamenili radničkim, da su pokupili sve lekove iz zatvorske apoteke. Pre nego što im je počelo doturanje hrane, zauzeli su magacin, sa dve tone suvomesnatih proizvoda, što im je, kako su poručivali, služilo za meze. Pričalo se i da su mnogi planirali bekstvo, prvo kroz zatvorsku kapiju, a zatim rušenjem jednog od zidova, i kopanjem podzemnih tunela.¹³

13 prema tekstu novina Arena 92, *Rušili, palili, ginuli i silovali*. <http://www.revija92.rs/code/navigate.php?Id=194>

3. Zaključak

Kako stoji u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, izvršenje kazne zatvora je definisano u članu 43: Svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Ako bi izneti član definisali shodno iznetoj analizi, glasilo bi: Svrha zatvora je da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom represivnih mera, formalnog i neformalnog sistema, usvoji osuđeničke vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove zatvorskog života kako ubuduće ne bi strahovao za svoju bezbednost.

Oduzimanjem slobode i dolaskom u represivan ambijent intrapersonalni sukob je neizbežan usled nelagodnosti životne situacije. Formiranjem grupa na raznim kohezivnim osnovama, stvara se jedinstvo koje štiti pojedince na taj način što ih pojedinačno aktivira za odbranu granica svoje grupe. Stoga, u zatvorskim ustanovama, sukob, bilo intrapersonalni, bilo interpersonalni, neizbežan je kao i neformalno osuđeničko organizovanje. Smanjivanjem represije i omogućavanje najhumanijeg mogućeg pristupa osuđenom licu, jedini je način za ublažavanje straha a samim tim i sukoba u i među osuđenima.

Literatura

- Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Caldwell, M. G. (1956). Group dynamics in the prison community. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 46(5).
- Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Koković, D. (2005). *Pukotine kulture* (2. izd.). Novi Sad: Prometej.
- Krstić, Ž. (2003). Zatvorsko duplo dno. *Sociologija*, 3(2002), Beograd.
- Marić, B., & Bulatović, I. (2004). *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje penologa Srbije.
- Mazić, S. (2007). Oblici i metode u vaspitnom radu sa osuđenim licima. U *Zbornik radova na temu: Krivične sankcije institucionalnog karaktera sa krivično-pravnog i penološkog aspekta* (Sokobanja, 8.–9. maj 1997). Udruženje za penologiju Jugoslavije.
- Macanović, N. (2009). Uticaj zatvoreničkog kodeksa na uspešnost resocijalizacije osuđenih lica. *Socijalna misao: Časopis za teoriju i kritiku socijalnih ideja i prakse*, 1(2009), Beograd.
- Mary, K. S., & Walsh, A. (2012). *Corrections: The essentials*. London: SAGE Publications.
- Milojević, S. (1984). *Osnovi penologije*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Milutinović, M. (1977). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Mrvić-Petrović, N. (2007). *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor*. Beograd: Prometej.
- Rot, N. (1974). *Psihologija ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, N. (1983). *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tarner, H. Dž. (2009). *Sociologija*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Špadijer-Džinić, J., & ostali. (2009). Žena u zatvoru – Deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 3(2009), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2015, April 14). *Početna stranica*. <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/>

Korišćeni zakoni:

- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br.55/2014.
- Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, Službeni glasnik RS, br 55/2014.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.